

Mahamadjonova Odinoxon Xamidullo qizi

Andijon davlat universiteti

Folklorshunoslik yo'nalishi 2-bosqich doktoranti

Annotatsiya : Ushbu maqolada bolalar o'rtasida tobora yo'qolib borayotgan bir nechta o'yinlar haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu o'yinlarning o'ynalish tartibi, shartlari va asosiy maqsad va vazifalariga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: chillak, dandarak, lapar, qamchi, dasta, "zuvillama", kayvoni, jo'raboshi.

Abstract: This article provides information about several games that are increasingly disappearing among children. The procedure, conditions and main goals and objectives of these games are discussed in detail.

Key words: chillak, dandarak, lapar, khamchi, dasta, "zuvillama", kayvani, joraboshi.

Аннотация: В данной статье представлена информация о нескольких играх, которые все чаще исчезают среди детей. Подробно рассмотрены порядок, условия и основные цели и задачи этих игр.

Ключевые слова: chillak, dandarak, lapar, xamchi, dasta, «zuvillama», kайвани, джорабоши.

Bolalar o'yinlari o'ziga xos bir asar deyish mumkin. Ularni turli soha vakillari o'ziga xos va mos tarzda tahlil qiladilar. Folklorshunoslar bu o'yinlarga folkloriy hodisa sifatida qaraydilar. Ya'niki, ulardagi kompozitsiya ,syujet turlari , motiv elementlari tahlil qilinadi. Bolalar o'yinlari ham muayyan ijodiy yo'nalishga ega bo'lib, o'z ma'nosi va maqsadi bor. O'yinlarni boshlashdan oldin o'yinga chaqiriladi. O'yinni boshlash uchun esa qur'a tashlanadi. Muayyan guruhlarga ajratilib, qonun-qoidalar bilan tanishtiriladi. Bolalar o'ynayotgan har bir narsa yog'ochmi, cho'pmi, loymi, toshmi ularning har biri itimoiy tafakkur rivojida ayricha ahamiyat kasb etadi.

Quyundayin charx urardik doim to'zonda,

Chang neligin bilmas edik o'sha mahali,-

deydi Abdulla Oripov. Shijoat va qiyinchilik oldida esankirab qolmaslik bolalikda o'ynalgan o'yinlar bilan bog'liq deyish mumkin.

Qahramonlik ruhi bolalar o'yinlariga singib ketishi doston,ertaklar ta'sirida kirib kelgan. Bolalar o'yinlari tarkibida qahramonlik ruhidagi o'yinlar salmoqli o'rin egallaydi. Qahramonlik mutlaq g'olib bo'lish bilan belgilanadi. Unda ishtirokchining turli sinovlardan chaqqonlik, ziyraklik sifatlari, topqirligi,botirligi,aql-idroki sinovdan o'tkaziladi. Qahramon turli xil qiyinchiliklarga duch kelishi bilan o'yin qiziqarli tus oladi. Sinov motivi ushbu turdagi o'yinlarda asosiy motiv hisoblanadi. Qahramonni ideallashtirish ,uni turli sinovlarga duchor qilish xalq an'anaviy poetik asarlariga xos

motiv hisoblanadi. Davrlar o'tishi bilan ushbu motiv xalq o'yinlariga ko'chib o'tdi. Andijon bolalar o'yinlari tarkibida ham qahramonlik ruhidagi o'yinlarning soni ko'pligiga guvoh bo'lamiz.

Chillak o'yini qahramonlik ruhidagi o'yin hisoblanib, qishloq bolalarining sevimli o'yinlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa chekka hududlarda istiqomat qiluvchi bolalar ushbu o'yinni yilning to'rt faslida o'ynashlari mumkin. Dala –dashtlarda poda-poda qo'y boqayotgan Andijonlik bolalar ham ushbu o'yinni o'ynaydilar. Chunki o'yin uchun maxsus joy yoki biror bir asbob kerak bo'lmaydi. Ikkita uchi yo'nilgan tayoq va chillakni urib “uchirish “ uchun dasta kerak bo'ladi. Chillak dastasini tayyorlash juda oson.

Chillak o'yinini o'ynash uchun eng kamida ikki kishi yetarli bo'ladi. Guruh-guruh bo'lib o'ynash juda ham qiziqarli bo'lgan. O'yinning o'ziga xos kompozitsion tuzlishi mavjud. O'yin boshlanishidan oldin kayvoni (o'yinboshi) qur'a tashlaydi. Masalan, tanganing qaysi tomoni yerga tushishi o'yinni qaysi guruh boshlashishi aniqlanadi. O'yin boshlovchi guruh maxsus chuqurchaga chillakni qo'yadilar. Har bir guruhning o'z jo'raboshi o'yinni boshlaydi va chillakni dasta bilan ilib yuqoriga otadi so'ng, qaytib tushayotgan chillakni zarb bilan uradi, imkoni boricha uzoqqa otishga harakat qiladi.

O'yin o'ynalayotgan maydonning narigi tomonida turgan raqib jamoa ,uchib kelayotgan chillakni tutib qolishga harakat qiladi. Chillakni tutib qolsa, o'yin navbati o'sha zahotiy oq raqib jamoaga o'tadi. Raqib ilib ololmasa ,o'yin shu guruhda davom etadi .O'yinni davom ettirish uchun esa chillakni o'z joyiga,ya'ni chuqurchaga qaytarib tushirish lozim. Joyiga tushsa-ku ,olam guliston. Chuqurchadan bir dasta uzoqlikka tushsa-ku, mayli. Besh-o'n dasta uzoqqa tushsa o'yin jarayoni yanada qiziqarli tus oladi. Endi o'yinga sinov motivi kirib keladi. Sinov motivi ushbu o'yin kompozitsiyasidagi kuliminatsion nuqta deb aytishimiz mumkin. Chillakni otgan yohud boshqa o'yin o'ynayotgan bola ,o'yinboshi bilan , ya'ni nazoratida “zuvullash” sharti bajarilgan. Bir nafas bilan marraga yetib kelishi lozim. Yetib bormay nafas olib yuborsamasligi lozim. Ko'p hollarda ,bir nafasda alifbo harflari yohud tez aytish mashqlari bajarilgan. Yutqazib qo'ygan jamoa vakillari narigi guruh vakillarini orqasiga ortmoqlab,marraga olib kelib qo'yishlari kerak bo'ladi. Shu yo'sinda o'yin kechgacha davom etaveradi.

Ushbu o'yinning foydali jihatlari juda ham ko'p deb aytish mumkin. Birinchidan ,bu o'yin bolalarning jismoniy jihatdan sog'lom bo'lishini ta'minlagan. Ikkinchidan, “zuvullash “ mashqi bilan ularning nafas yo'llari , ko'krak qafasi a'zolari hamda ovozi yaxshi rivojlangan. Uchinchidan, o'lchov, sanoq, hisob-kitob borasida bolalarga hayotiy bilimlarini oshirishiga ulkan yordam beradi.

Yana bir unutilib ketilayotgan o'yinlardan biri lapar o'yinidir . Ushbu o'yin to'p-tosh, beshtosh, leppar kabi tosh bilan o'ynaladigan o'yinlar sirasiga kiradi. O'yin boshlashdan oldin kaft kattaligidagi ,silliq ,yapaloq ikkita tosh topiladi. So'ngra

toshlarning biri yerga oʻrnatiladi, ikkinchi tosh esa oʻn qadam uzoqlikka qoʻyiladi. Oʻn qadam uzoqlikdagi turgan ikkinchi toshni qoʻliga olgan bola, nishon sifatida qoʻyilgan birinchi toshni urib yiqitishi lozim. Agarda nishon yiqita olmasa, otgan toshi qayerda toʻxtagan boʻlsa, oʻsha yerdan oʻyin davom etadi. Oʻyinning shu yerida sinov motivi mavjud. Shu sinovdan oʻtishi yoki oʻtmasligi oʻyinning kompozitsion tuzilishiga taʼsir qiladi. Toshni otgan bola choʻkkalab oʻtirib olib, toshni shu joydan nishonga tekkizadi. Oʻng qoʻlini yozib olib toshga tekkizib turadi, chap qoʻlining oʻrta barmogʻi bilan oʻng qoʻlining oʻrta barmogʻini zarb bilan turtadi. Natijada tosh siljiydi, borib nishonga tegsa-ku, oʻyin shu bolada yohud, shu guruhda qoladi, yoʻqsa, oʻyin raqib jamoaga oʻtib ketadi. Lapar oʻyini 100 balli hisob bilan oʻlchangan. Masalan, tik turib otgandayoq nishonga urilsa, 20 ball berilgan. Agar yerga tushib soʻng nishonga urilsa 5 ball berilgan. Tomomlarga boʻlinib oʻyin oʻynalsa qaysi tomon 100 ballga yetsa oʻsha guruh, yoxud yakka holda oʻyin oʻynalayotgan qaysi boʻlsa shu bola gʻolib deb topilgan.

Tosh bilan oʻynaluvchi ushbu oʻyin bolalarni har jihatdan hayotga tayyorlaydi. Oʻyin davomida ularning koʻz, quloq, sezish, eshitish sezgilari oʻtkirlashadi. Aqliy jihatdan hisob kitobga oʻrgatib, toʻgʻri moʻljal olish, chama, reja olish qobiliyatlarini oshiradi. Koʻpchilik bilan muomala qilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Yana bir oʻyin esa dandararak deyiladi. Yogʻoch bilan oʻynalgan bu oʻyin oʻgʻil bolalar oʻrtasida keng yoyilgan. Ketmon dastasiday yoʻgʻonlikda toʻrt – besh enlik keluvchi yogʻoch olinib, uchi huddi qoziqqa oʻxshatib yoʻnib qoʻyiladi. Soʻngra uni qoʻli bilan aylantirib, tekis yerga qoʻyiladi.

Aylanib turgan dandararak endi qamchi yordamida harakatlantiriladi. Ikki ishtirokchi dandararakni uzoqroq aylantirish uchun harakat qiladi. Kimning dandaragi birinchi yiqilib tushsa, u magʻlub boʻladi.

Baʼzida bolalar dandaraklarini turli xil ranglar boʻyab oladi. Bu esa aylanayotgan dandararka oʻzgacha jilo baxsh etgan. Bu oʻyin bolalarda duradgorlikka qiziqish uygʻotish bilan birga chaqqonlikka, uddaburonlikka oʻrgatgan. Shu bilan bir qatorda, qamchini toʻgʻri ishlatish malakasini ham hosil qilishda ahamiyatlidir. Yuqorida berilgan ushbu oʻyinlar asosan oʻgʻil bolalar tomonidan oʻynaladi.

Xalqimizda :”Sen menga doʻsting kimligini ayt, men senga kimligingni aytib beraman” degan gap bor. Ushbu hikmatli gapni bolalarga nisbatan aytadigan boʻlsak, sen menga qanday oʻyinni yoqtirib oʻynashingni ayt, men senga kim boʻlib yetishishingni aytib beraman deb oʻzgartirish mumkin. Hamma zamonda bolalar oʻyinga ehtiyoj sezadilar. Ular uchun oʻyin hayot omili, oʻlchovi va bolalarcha yashash ehtiyoji hamdir. Oʻyin bu bolalar uchun hayotdir, folklorshunoslar uchun esa adabiy hodisadir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1.Safarova.O'zbek bolalar o'yin folklorining janriy tarkibi,genezisi va badiiy xususiyatlari.

2.Мельников М.Н.Русский детский фольклоре Сибири.-Новосибирск, 1970

3.Охунjon Safarov.O'zbek bolalar folklori.2007

4.Sh .Galiyev.O'zbek bolalar o'yin folklori.Toshkent. O'zbekiston fanlar akademiyasi “Fan “ nashriyoti.1998.

5.Наливкин Э. И Наливкина М. очерки бита женщин оседлого туземного населения. Ферганы .Казан, 1886

6.Бурзинский Н.Народная поэзия ташкентских сартов. “Средняя азия” Ташкент ,1910.кн.1910 IX-X, с-160-163

7.Sh .Galiyev.O'zbek bolalar o'yin folklori.Toshkent. O'zbekiston fanlar akademiyasi “Fan “ nashriyoti.1998.

8.Снесаров Г.П.Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хоразма.М.:Наука, 1969.

9.Jabborov I. O'zbek xalq etnografiyasi.Toshkent. O'qituvchi,1994,b-246

10.Hodi Zarif. O'zbek sovet folklori tarixidan.Toshkent, 1970.